

Հաշմանդամության հիմնահարցերի լուսաբանման ուղեցույց

Հեղինակ՝ Թեոնա Յոմելիձե
Թբիլիսի 2024

Հաշմանդամության հիմնահարցերի լուսաբանման ուղեցույց

Guideline of Media Coverage of Persons with Disabilities

© Հեղինակ՝ Թեոնա Ցխումելիձե, «ՄեդիաՁայն»-ի գործադիր տնօրեն.

Խմբագրական խորհուրդ՝ Մարիամ Գերսամիա, պրոֆեսոր (Թբիլիսիի պետական համալսարան), «ՄեդիաՁայն»-ի նախագահ, Լիա Տաբատաձե (Վրաստանի Դաունի համախտանիշի ասոցիացիայի նախագահ), Նինո Կալանդիա (Վրաստանի Դաունի համախտանիշի ասոցիացիա):

© Հկ-Մեդիա և հաղորդակցություն կրթական և հետազոտական կենտրոն «ՄեդիաՁայն», 2024 թ.

Ուսումնասիրությունը պատրաստվել է Եվրոպական հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ՝ «Համերաշխ լրագրություն՝ հանուն ներառման» նախագծի շրջանակներում: Դրա բովանդակության համար պատասխանատու են հեղինակները: Ծրագրին աջակցում է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին օրենքի կիրառման շահերի պաշտպանություն» նախաձեռնության շրջանակում, որն իրականացվում է «Հանուն անկախ ապրելու կոալիցիայի» կողմից՝ Եվրոպական հիմնադրամի և Հադսոնի պատի անկախ կյանքի կենտրոնի հետ համագործակցությամբ: «Համերաշխություն լրագրություն՝ հանուն ներառման» ծրագրի գործընկերներն են՝ «ՄեդիաՁայն» մեդիա և հաղորդակցության կրթական և հետազոտական կենտրոնը, «Կոալիցիոն շարժում հանուն փոփոխությունների» հոգեկան առողջության և մտավոր հաշմանդամություն ունեցող անձանց ծնողների ցանցը, Վրաստանի Դաունի համախտանիշի ասոցիացիան:

Բովանդակության աղյուսակ

Հեղինակից	4
Ինչո՞ւ է կարևոր լրատվամիջոցների դերը:	5
Ի՞նչ պետք է իմանանք հաշմանդամության խնդիրների մասին:	6
Հաշմանդամների հիմնական մարտահրավերները	8
Տերմինաբանություն	10
Ինչպե՞ս աշխատել կույր և թույլ տեսողություն ունեցող հարցվողի հետ:	13
Ինչպե՞ս աշխատել խուլ և վատ լսող հարցվողների հետ:	15
Ինչպե՞ս աշխատել Դաունի համախտանիշով կամ այլ մտավոր հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հետ:	17
Հոգեկան առողջության խնդիրների լուսաբանում	18
Պատկեր և ձայն	21
Ոչինչ մեր մասին առանց մեզ	22
Հաշմանդամություն ունեցող անձինք ժամանցային ծրագրերում	23
Հաշմանդամություն ունեցող անձինք որպես բարեգործության օբյեկտ	23
Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տեղեկատվության հասանելիություն	24
Առաջարկություններ	26
Ամսաթվեր, որը պետք է հիշենք	28
Մատենագիտություն	29

Հեղինակից

Որպես 20 տարվա փորձ ունեցող փորձառու լրագրող՝ ես բազմիցս հայտնվել եմ մի իրավիճակում, երբ ուղղակի չգիտեի ինչպես լուսաբանել հաշմանդամների խնդիրները, որն էր ճիշտ եզրույթը, վարքագիծը և այլն: Ես սխալներ եմ թույլ տվել կամ խուսափել եմ նման նյութ պատրաստել: Ահա թե ինչու ծնվեց կատարյալ ուղեցույց ստեղծելու գաղափարը: Շնորհակալություն Վրաստանի հաշմանդամություն ունեցող անձանց ցանցի, Վրաստանի լրագրողական էթիկայի խարտիայի խորհրդին, բոլոր կազմակերպություններին և մարդկանց, ովքեր ժամանակ և ջանք են խնայել այս ուղեցույցը պատրաստելու համար: Հավաքված խորհուրդները հիմնված են միջազգային պրակտիկայի, համայնքի կողմից կիսված կարծիքների և անձնական փորձի վրա: Լրատվամիջոցները Էական ազդեցություն ունեն հանրային վերաբերմունքի և ընկալումների ձևավորման վրա: Այս կամ այն խնդրի ոչ համարժեք և ոչ բարոյական լուսաբանումը կարող է ամրապնդել կարծրատիպերը, նպաստել խոցելի խմբերի մարգինալացմանը և նրանց հետագա հեռացմանը հասարակությունից: Ինչպես նաև, ստեղծելով որակյալ մեդիա արտադրանք, հնարավոր է բարձրացնել իրազեկությունը և նվազեցնել կարծրատիպերը: Լրատվամիջոցների դերը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության գործում բավականին մեծ է: Վերջին տարիներին Վրաստանում բարելավվել է հաշմանդամների խնդիրների լուսաբանումը: Լրագրողները փորձում են պահպանել չափանիշները:

Այնուամենայնիվ, մարտահրավերները դեռ կան: Դա հաստատում են մեդիա մոնիտորինգն ու հետազոտությունը, որն իրականացրել է « ՄեդիաՁայն »-ը 2024թ-ին: Այս ուղեցույցի նպատակն է հաշմանդամության մասին լուսաբանման վերաբերյալ պրակտիկ խորհուրդների և լավագույն միջազգային փորձի փոխանակումը լրատվամիջոցների և լրագրողների համար:

Ինչո՞ւ է կարևոր լրատվամիջոցների դերը:

Պատասխանատվությամբ արտադրված յուրաքանչյուր նյութ մեկ քայլ է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարծրատիպերի տեսանելիության, ներառման և նվազեցման ուղղությամբ: Խնդիրների և մարտահրավերների մանրակրկիտ արտացոլումը կարող է օրակարգ մտցնել օրենսդրական փոփոխություններ, բարելավել բժշկական և սոցիալական ծառայությունների հասանելիությունը, մատչելի դարձնել բուժման ֆինանսավորումը, խթանել որակյալ կրթությունը և զբաղվածության հնարավորությունները, ինչը, ի վերջո, դրական փոփոխություններ կբերի հաշմանդամություն ունեցող անձանց կյանքում: Այս գործընթացում կարևոր է, որ լրատվամիջոցների ղեկավարներն ու լրագրողները հասկանան իրենց դերն ու պատասխանատվությունը:

Հարցի լուսաբանման տոնայնությունն ու ձևն ուղղակիորեն կորոշեն հասարակության վերաբերմունքը:

Ի՞նչ պետք է իմանանք հաշմանդամության խնդիրների մասին:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի (2006 թ.) համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք ներառում են ֆիզիկական, հոգեբանական, մտավոր կամ զգայական խանգարումներ ունեցող անձինք, որոնց փոխազդեցությունը տարբեր խոչընդոտների հետ կարող է խոչընդոտել այդ անձանց լիարժեք և արդյունավետ մասնակցությանը հասարակական կյանքում մյուսների հետ հավասար պայմաններում:¹

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալներով (2023) աշխարհում կա ավելի քան մեկ միլիարդ հաշմանդամ:² Ինչպես ցույց է տալիս գրաֆիկական պատկերը (N1), հաշմանդամների համայնքը բազմազան է և ներառում է տարբեր ազգության, ռասայի, կրոնի, սեռի, գենդերային ինքնության և սեռական կողմնորոշման մարդկանց:

Գծապատկեր N1. Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասարակություն, Աղբյուր՝ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն (2023 թ.)

Աշխարհի բնակչության մոտ 15%-ը հաշմանդամություն ունի:

Ամեն հինգերորդ կինն իր կյանքի ընթացքում հավանաբար հաշմանդամություն կունենա:

60-ից բարձր տարիքի մարդկանց 46%-ը սահմանափակ հնարավորություն ունի:

Յուրաքանչյուր տասներորդ երեխան ունի սահմանափակ հնարավորություն:

¹ United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (2006), հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> վերջին մոլոց՝ 09.09.2024)

² World Health Organisations (2023), Key facts, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ վերջին մոլոց՝ 09.09.2024)

Լրացուցիչ աղբյուրների հիման վրա.

- ▶ Հաշմանդամության վիճակը կարող է լինել տեսանելի կամ անտեսանելի³.
- ▶ 60 տարեկանից բարձր բնակչության 46%-ը հաշմանդամ է⁴.
- ▶ Յուրաքանչյուր տասներորդ երեխա ունի հաշմանդամություն⁵.
- ▶ Յուրաքանչյուր հինգերորդ կին հաշմանդամություն ունի⁶.
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց 83%-ը չի ծնվել այս հիվանդությամբ և այս կարգավիճակը ձեռք է բերել կյանքի ընթացքում հիվանդության, դժբախտ պատահարի կամ այլ իրադարձության արդյունքում:⁷

Հիշեք, որ ցանկացած մարդ, կյանքի ցանկացած փուլում, կարող է հաշմանդամ դառնալ

Վրաստանում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին տվյալները սահմանափակ են և մասնատված: Առողջապահության նախարարության տվյալներով՝ 2020 թվականի հոկտեմբերին սահմանափակ հնարավորությունների հետ կապված պետական սոցիալական աջակցություն ստացողներ են գրանցվել 127 132 անձ:⁸ Վրաստանի 2023 թվականի վիճակագրության համաձայն՝ Վրաստանում սոցիալական փաթեթ ստացող հաշմանդամություն ունեցող անձանց թիվը կազմել է 128 613 (բնակչության մոտ 3%-ը): Սա ամբողջությամբ չի տարածվում 60-ից բարձր անձանց վրա, քանի որ շատ դեպքերում տարիքային կենսաթոշակին հասնելի հաշմանդամները նախընտրում են ստանալ տարիքային կենսաթոշակ, քանի որ այն ավելի բարձր է, քան սոցիալական փաթեթը: Նաև 70 տարեկանից բարձր անձանց համար նախատեսված տարիքային կենսաթոշակը գերազանցում է հաշմանդամների համար նախատեսված բոլոր սոցիալական փաթեթները: Երկրում շատ ավելի շատ հաշմանդամ կանայք կան, քան տղամարդիկ: Այնուամենայնիվ, հաշմանդամության պաշտոնական կարգավիճակ ունեցող կանայք ավելի քիչ են: Այս պրակտիկան բխում է հաշմանդամության բացահայտման կարծրատիպերից: Այդ դեպքում նրանք չեն կարող ամուսնանալ⁹: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց վերաբերյալ կոնկրետ վիճակագրություն չկա՝ ըստ սեռի, տարիքային խմբի, եկամտի կամ կրթական մակարդակի:

³ Guidelines INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN, (2019), հասանելի է հետևյալ հասցեով: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2020-11/IASC%20Guidelines%20on%20the%20Inclusion%20of%20Persons%20with%20Disabilities%20in%20Humanitarian%20Action%2C%202019_0.pdf. վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

⁴ Այնտեղ

⁵ Այնտեղ

⁶ World Bank Blogs (2023), հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://blogs.worldbank.org/en/voices/reaching-women-disabilities-truly-inclusive-and-sustainable-development#:~:text=One%20in%20five%20women%E2%80%949420,prevent%20their%20socio%2Deconomic%20participation>. վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

⁷ Trustmedia, Reframing Disability, (2020), p. 6.

⁸ Նիլսեն Մ., (2021), Վեբ հասանելիություն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար Վրաստանում. Ներկայիս կարգավիճակը և միջազգային լավագույն փորձը, ՄԱԿ-ի համալսարան, հասանելի՝ https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files_/migration/ge/undp_ge_dg_web-accessibility-for-pwds_current-situation_intl-practice-2021_geo.pdf (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

⁹ Հաշմանդամություն ունեցող կանայք Վրաստանում, թեմատիկ ճեպագրույց, ՄԱԿ-ի Վրաստան, հասանելի՝ <https://georgia.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Georgia/Attachments/Publications/2021/women%20with%20desabilities%20brief%20Geo.pdf>. (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

Հաշմանդամների հիմնական մարտահրավերները

Հաշմանդամությունն ունեցող մարդիկ բախվում են բազմաթիվ մարտահրավերների ամբողջ աշխարհում: Բազմաթիվ կարծրատիպերի և խարանների պատճառով նրանց ներգրավվածությունը հասարակական կյանքում սահմանափակ է:

Աբիլիզմը խտրականությունն է հոգուտ բնորոշ զարգացման մարդկանց և նրանց ավելի բարձր մակարդակի վրա դնելը հասարակության երևակայական հիերարխիայում¹⁰: Ինչպես ռասիզմը, սեքսիզմը և խտրականության այլ ձևերը, ունակությունը մարդկանց դասակարգում է վնասակար կարծրատիպերի և սխալ պատկերացումների միջոցով:

Կարծրատիպերը ընդհանրացված կարծիքներ են մարդկանց խմբերի որոշակի անհատական որակների կամ բնութագրերի մասին, որոնք ձևավորվում են սահմանափակ կամ թերի տեղեկատվության հիման վրա¹¹:

Ըստ հետազոտության¹² հաշմանդամների մասին ամենատարածված կարծրատիպերն են.

- ▶ Հաշմանդամն խղճալի է .
- ▶ Հաշմանդամները չեն կարող ապրել առանց ուրիշների օգնության.
- ▶ Հաշմանդամությունն ունեցող անձը սուպերհերոս է և ունի որոշ հատուկ ունակություններ.
- ▶ Հաշմանդամը բեռ է ընտանիքի համար.
- ▶ Հաշմանդամները սեռական ոչ ակտիվ են.
- ▶ սահմանափակ կարողությունները վարակիչ են.
- ▶ Հաշմանդամությունն ունեցող անձինք ագրեսիվ են և վտանգավոր հասարակության համար.
- ▶ Սահմանափակ հնարավորությունը Աստծո պատիժն է.
- ▶ Հաշմանդամների կյանքը ծանր է և նրանք մշտական կարեկցանքի կարիք ունեն:¹³

Խարանը բացասական և անարդար համոզմունքների ամբողջությունն է, որը հասարակությունը կամ մարդկանց խումբն ունի որևէ խնդրի վերաբերյալ: Դա նվաստացուցիչ նշան է, որը նշում է մարդուն և բացասական պիտակ, որը փոխում է մարդու պատկերացումն իր և իր սոցիալական ինքնության մասին:¹⁴ Ըստ նույն աղբյուրի, խարանը մարդու կամ խմբի հատկանիշն է, որը դիտվում է որպես արատ և ստորացնում է մարդուն: Բացասական վերաբերմունքը ստեղծում է նախապաշարմունքներ, որոնք հանգեցնում են բացասական գործողությունների և խտրականության:

¹⁰ Center for Disability Rights, Ableism, հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://cdrnys.org/blog/uncategorized/ableism/> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

¹¹ Մեդիա գրագիտության կենտրոն, հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://mediatsigniереba.ge/teachers/mediatsigniереba-da-stereotipebi> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

¹² Արդանաշվիլի Ա., (2021), Հաշմանդամությունն ունեցող անձանց խոսքի ազատությունը և լրատվամիջոցների լուսաբանումը, էջ. 10.

¹³ այնտեղ

¹⁴ Սոցիալական հետազոտությունների և վերլուծությունների ինստիտուտ (2016 թ.), Հաշմանդամությունն ունեցող երեխաների խարանման հետազոտություն.

Բացասական վերաբերմունքը ստեղծում է նախապաշարմունքներ, որոնք հանգեցնում են բացասական գործողությունների և խտրականության: Հաշմանդամության հիման վրա խտրականությունը վերաբերում է հաշմանդամության հիմքով առաջացող ցանկացած տարբերությունին, բացառմանը կամ արգելքին, որի նպատակը կամ արդյունքն է նվազագույնի հասցնել կամ ամբողջությամբ մերժել հաշմանդամություն ունեցող անձանց ճանաչումը, հավասար իրավունքները և հիմնարար արժեքների իրացումը: քաղաքական, տնտեսական և ցանկացած այլ ոլորտներում¹⁵:

Այս համատեքստում ՉԼՄ-ները սոցիալական պատասխանատվություն են կրում՝ ոչ միայն չարելու խտրականությունն ու իռացիոնալ մտավախությունները, այլև դրանց հակադարձելու ճիշտ տեղեկատվական քաղաքականությամբ:¹⁶

Նույնքան կարևոր է խուսափել **դրական խտրականությունից**: Որպես կանոն, բարեխիղճ մարդիկ փորձում են առանձնահատուկ ուշադրություն և ջերմություն ցուցաբերել հաշմանդամների նկատմամբ, նրանց դիմում են շոյող բառերով կամ ինտոնացիայով, հաշմանդամներին բարձր դիրքում են դնում ուրիշների նկատմամբ: Դրական խտրականության օրինակ է, երբ Դաունի համախտանիշով մարդկանց անվանում են «արևի որդիներ» կամ «արևի մարդիկ»: Պետք է հիշել, որ նման էպիտետներով մենք միայն ուշադրություն ենք հրավիրում նրանց վիճակի վրա, որը ոչ լրատվամիջոցների նպատակն է, ոչ բոլոր հաշմանդամների ցանկությունը:

խտրականությունից խուսափելու համար ինքներդ ձեզ հարց տվեք՝ Նույն կերպ կվարվեի՞ք/կխոսեիք սովորաբար զարգացող պատասխանողի հետ:

¹⁵ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների կոնվենցիա, հասանելի՝ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0>. (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

¹⁶ Վրաստանի լրագրողական էթիկայի խարտիա (2019թ.), Ատելության խոսքի դեմ պայքար - ՉԼՄ-ների ուղեցույցներ, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi/article/75684-sidzulvilis-enasthan-brdzola-sakhelmdzghvanelo-tsesebi-mediisthvis..> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

Տերմինաբանություն

Ամենակարևոր բաներից մեկը, որ լրագրողները պետք է իմանան, թե ինչպես ճիշտ խոսել հաշմանդամության խնդիրների մասին: Սխալ և խարանիչ տերմինների օգտագործումը կարող է վնասել և՛ անհատին, և՛ համայնքին:

Ներկայումս վրացերենի միակ ճիշտ ձևը հաշմանդամություն ունեցող անձ է:¹⁷

Նրանք հաճախ օգտագործում են «սահմանափակ կարողություններով անձ» բառը, որտեղ «կարողություն» բառը գործածվում է հոգևակի թվով, ինչը սխալ է: Մարդը չունի սահմանափակ հնարավորություն՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ունի սահմանափակ տարբեր, բազմակի հմտություններ (օրինակ՝ տեսողություն, լսողություն և այլն), բայց ունի **սոցիալական միջավայրում հավասարապես ինտեգրվելու սահմանափակ հնարավորություն**¹⁸: Տարբեր աղբյուրների համեմատությամբ¹⁹ առաջարկում ենք ճիշտ և սխալ տերմինաբանություն, որը ներկայացված է Աղյուսակ N1-ում:

Աղյուսակ N1. Ճիշտ և սխալ տերմինաբանության անգիր

Սխալ է	Ճիշտ է
Հաշմանդամություն ունեցող անձ, կադ, տարբեր ունակ անձնավորություն	Հաշմանդամություն ունեցող անձ (ՀՈԱԱ)
Հաշմանդամություն ունեցող անձ, կադ, տարբեր ունակ անձնավորություն	Անվասայլակից օգտվող
Խուլ ու համր	Խուլ, Լսողության խանգարում ունեցող անձ
Կույր, թույլ տեսողություն ունեցող	Կույր, կարճատես
Դաուն, արևի երեխա, արևի զավակ	Դաունի համախտանիշ ունեցող անձ Դաունի համախտանիշով երեխա
Օտիստիկ անձ, աուտիստիկ խանգարում ունեցող անձ, աուտիզմի սպեկտրի խանգարում ունեցող անձ	Աուտիստիկ սպեկտր ունեցող, աուտիստ
տառապում է ուղեղային կաթվածով	ախտորոշվել է ուղեղային կաթված
Էպիլեպսիայով հիվանդ մարդ	Էպիլեպսիա ունեցող մարդ

¹⁷ Մենաբդե Վ., (2012), Հաշմանդամության լուսաբանում, ՉԼՄ-ների զարգացման հիմնադրամ, հասանելի է. https://mdfgeorgia.ge/uploads//Shezguduli_shesazleblobebis_pirebtan_dakavshirebuli_sakitxebis_gashukeba_mediashi.pdf. (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

¹⁸ այնտեղ

¹⁹ Guidelines: How To Write About People with Disabilities (9th edition), The university of Cansas, հասանելի է <https://rtcil.org/guidelines>, ավելին <https://rtcil.org/sites/rtcil/files/documents/9%20ed%20guidelines%20pamphlet%2012.22.2020--fixed.pdf> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

զարգացման հետաձգում	Չարգացման փուլերի հետաձգում
Թզուկ, լիլիպուտ	ախոնդրոպլազիայի համախտանիշ ունեցող անձ
տկարամիտ, մտավոր հետամնաց, հիմար, մտավոր հաշմանդամ	Մտավոր հաշմանդամություն ունեցող անձ
Խենթ, շիզոֆրենիկ, հոգեկան հիվանդ	հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձ
Գժանոց	Հոգեբուժարան
Հաշմանդամների կայանատեղի (զուգարան)	Հարմարեցված հաշմանդամների կայանատեղի (զուգարան)

Սովորական պրակտիկայում ավելի ընդհանրացված բովանդակության համար հաճախ օգտագործվում է բանավոր համաձայնություն՝ լսողության խանգարումներով, տեսողությամբ, շարժունակությամբ և այլն:

Ուղեցույցների վրա աշխատելիս պարզվել է, որ Վրաստանում համայնքի անդամները բոլոր պայմանների շուրջ համաձայն չեն: Օրինակ՝ «բարդություն» բառի օգտագործման հետ կապված կարծիքների տարբերություն կա: Հաշմանդամների մասին նյութ պատրաստելիս լրագրողի համար կարևոր է իմանալ, թե ինչպես վերաբերվել նրան, ով հաշմանդամ չէ: Եթիկական հականիշները ներկայացված են Աղյուսակ N2-ում

Տիպիկ զարգացում ունեցող մարդը այսպես կոչված Հովանոցային տերմին, որը ներառում է բոլոր այն անձանց, ովքեր հաշմանդամ չեն

Աղյուսակ N2. Անտոնիմների անգիր

Հաշմանդամություն ունեցող անձ	Տիպիկ զարգացում ունեցող անձ
Խուլ, դժվար լսող	Լսողություն ունեցող
Կույր, կարճատես	Տեսնող

- ▶ Մի օգտագործեք այնպիսի տերմիններ, ինչպիսիք են՝ սովորական, նորմալ, առողջ մարդ՝ որպես հաշմանդամի հականիշ:
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար նախատեսված կայանատեղի, վերելակին վերաբերել հարմարեցված շենք, տրանսպորտ, աստիճաններ և այլն: Գրաֆիկա N2 ցույց է տալիս

Գրաֆիկ N2. Հարմարվողականության ցուցիչներ

Ինչպե՞ս աշխատել կույր և թույլ տեսողություն ունեցող հարցվողի հետ:

Սան Ֆրանցիսկոյի Կալիֆոռնիայի համալսարանի տվյալների համաձայն՝ կույր և թույլ տեսողություն ունեցող համայնքը բազմազան է: Տեսողության խանգարումներ ունեցող մարդիկ կարող են ունենալ տեսողության տարբեր մակարդակ: Կույր և թույլ տեսողություն ունեցողներից ոմանք ընթերցանության և գրելու համար օգտագործում են այբբենական և թվային նիշերի օգնության կետային տառատեսակը՝ Բրայլի տառատեսակը: Օգտագործվում են նաև տեքստ կարդալու համակարգչային ծրագրեր և հավելվածներ²⁰:

Այն մարդը, ով ընդհանրապես տեսողություն չունի, կույր է: Ցածր տեսողություն ունեցողն այն մարդն է, ով որոշակիորեն պահպանել է իր տեսողությունը:

Համայնքի ներկայացուցիչներն իրենք են կիսում այս հարցում կարևոր առաջարկություններ: Ահա այն խորհուրդները, որոնք նրանք կիսեցին²¹: Մասնավորապես, երբ պատասխանողը կույր/կարճատես է, նախընտրելի է հաշվի առնել.

- ▶ հանդիպման ժամանակ անպայման ներկայացե՛ք, հիշե՛ք, որ այս պահին ձեզ չեն ճանաչի արտաքինով;²²
- ▶ Պատասխանողին բացատրել, թե ուրիշ ովքեր են ներկա ձայնագրությանը՝ օպերատոր, պրոդյուսեր և այլն, և ներկայացնել նրանց;
- ▶ կույրի ընկերակցությամբ կամ նրա մասին խոսելիս ուղղակիորեն դիմեք նրան և ոչ թե նրա ուղեկիցներին.
- ▶ Դիմեք կույրին այնպես, ինչպես դուք կդիմեիք նմանատիպ իրավիճակում գտնվող տեսնող անձին (ըստ նրա տարիքի, վիճակի և ձեր մոտիկության).
- ▶ խոսել միջին արագությամբ, պարզությամբ և միջին ձայնով;
- ▶ Երբ մի քանի հոգու գրույց է տեղի ունենում, կույրին անունով դիմեք, որպեսզի նա հասկանա, որ դուք խոսում եք իր հետ;
- ▶ Բացատրեք պատասխանողին, թե որտեղ է տեսախցիկը, որ կողմը դիմի տեսախցիկին, որտեղ է խոսափողը և այլն:
- ▶ հարցրեք նրան, թե արդյոք նա լրացուցիչ պահանջներ ունի հարցազրույցի ձայնագրման գործընթացի հետ կապված.

²⁰ Communicating with people who are hearing impaired, UCSF Health, հասանելի է <https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss>. (վերջին դիտում 09.09.2024).

²¹ Գոլմբարիձե Է., (2017), 26 խորհուրդ, որը պետք է հաշվի առնել կույր մարդու հետ շփվելիս, «Լիբերալի» ամսագիր, հասանելի է https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisagatatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FlbQIxMAABHdnxm04k7_DsIM0xGOURtEHeY-AiDDKgq9AjJ4qCc5Nqld4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2Qflm6Kt0DV0wT_w. (վերջին դիտում 09.09.2024)

²² How to assist a person living with blindness or low vision, հասանելի է <https://www.visibility.com.au/about-visibility/vision-resources/sighted-guide/> (վերջին դիտում 09.09.2024).

- ▶ Անկախ նրանից՝ դուք հարցազրույց եք տալիս ներսում, թե դրսում, երբեք պատասխանողին մի ասեք՝ նա պետք է ակնոցներ կրի, թե ոչ.
- ▶ Գրավոր հաղորդակցության ժամանակ, եթե նյութ ուղարկելու կարիք ունեք, հարցրեք, թե որն է նախընտրելի ձևաչափը (երբեմն pdf ձևաչափով պահված սկանավորված փաստաթուղթը չի կարող ընկալվել Էկրանի ընթերցողի կողմից, գուցե ավելի ընդունելի ձևաչափը Word փաստաթուղթն է);
- ▶ Դեմ առ դեմ հանդիպման ժամանակ հարցրեք պատասխանողին, արդյոք նա ձեր օգնության կարիքն ունի: Անհրաժեշտության դեպքում նշեք, թե կոնկրետ ինչ;
- ▶ Եթե շարժվելիս օգնության կարիք ունեք, կույր կամ թույլ տեսողություն ունեցող անձին ուղեկցելիս շատ մի դիպչեք նրան, կանգնեք մեկ քայլ առաջ, որպեսզի նա դիպչի ձեր արմունկին;
- ▶ Ձայնավորեք և անհրաժեշտության դեպքում նկարագրեք դիմադրությունները: Օրինակ՝ «Աստիճանը վերև, քայլը ներքեւ»;
- ▶ Կույրի ձեռքը դնել աթոռի թիկունքին, երբ ցույց է տալիս նստել: Նման բացակայության դեպքում այնպես արեք, որ կույրի ոտքը դիպչի աթոռի ոտքին.
- ▶ Մեքենա նստելիս կույրի ձեռքը դրեք մեքենայի դռան բռնակին: Նշեք, թե ուր է կանգնած մեքենան, և այն ինքն իրեն կքշի:²³

²³ Գուլմբարիձե Է., (2017), 26 խորհուրդ, որը պետք է հաշվի առնել կույր մարդու հետ գործ ունենալիս, «Լիբերալի» ամսագիր, հասանելի է https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FibQIxMAABHdnxm04k7_DsIM0xGOURtEHeY-AiDDKgq9Aj4qCc5Nqld4KSuzzzvAf_w_aem_jtVW6Y2Qflm6Kt0DV0wT_w. (վերջին դիտում՝09.09.2024)

Ինչպե՞ս աշխատել խուլ և վատ լսող հարցվողների հետ:

Խուլ ու դժվար լսող մարդկանց ձայնագրելն ունի իր առանձնահատկությունները, և լրագրողի համար կարևոր է հաշվի առնել այս կանոնները:

Խուլ է մարդը, ով ընդհանրապես լսողություն չունի: Լսողության խանգարում ունեցող մարդից որոշ չափով ունեն պահպանված լսողություն:

Լսողության կորուստ ունեցող անձը կարող է օգտագործել լսողական սարք և/կամ կոխլետար իմպլանտ: Խուլ և լսողություն ունեցող մարդիկ օգտագործում են ժեստերի լեզուն, բայց ոչ բոլորն են դա անում: Լսողության խանգարումներ ունեցող մարդկանցից ոմանք զրուցակցի շուրթերի շարժումով կարող են հասկանալ զրույցի բովանդակությունը:

Եթե ժեստերի լեզվի թարգմանչի կարիք չկա, և դուք խոսում եք լսողության խանգարում ունեցող անձի հետ, խորհուրդ է տրվում հաշվի առնել Սան Ֆրանցիսկոյի Կալիֆորնիայի համալսարանի կողմից մշակված խորհուրդները:²⁴

- ▶ Կանգնեք լուսավորված տեղում՝ դեմքով պատասխանողին: Մի կանգնեք պատուհանի առջև, քանի որ ձեր հետևի լույսը կարող է դժվարացնել շուրթերը կարդալը:
- ▶ Խուսափեք շատ արագ խոսելուց կամ չափազանց բարդ նախադասություններ օգտագործելուց:
- ▶ Խոսել պարզ և համեմատաբար դանդաղ, դադար տալ արտահայտությունների միջև:
- ▶ Մի բղավեք, խուսափեք շուրթերի ավելորդ շարժումներից:
- ▶ Եթե պատասխանողը չի հասկացել ձեր հարցի բովանդակությունը, ապա նույն բառերը կրկնելու փոխարեն փորձեք նույն հարցը տալ այլ, ավելի պարզ բառերով:
- ▶ Եթե խոսակցության թեման փոխվում է, անպայման ասեք պատասխանողին այդ մասին: Օրինակ՝ «Հիմա կշարունակենք զրույցը հետևյալ թեմայով»;
- ▶ Խուլ մարդիկ տարբեր կերպ են խոսում, և դուք կարող եք չհասկանալ որոշ արտահայտություններ: Մի հապաղեք զրուցակցին խնդրել կրկնել նախադասությունը:

Եթե ժեստերի լեզվի թարգմանչի կարիք կա, և դուք խոսում եք խուլ մարդու հետ, խորհուրդ է տրվում հաշվի առնել տարբեր կազմակերպությունների և հեղինակների կողմից մշակված և կազմված խորհուրդները:

- ▶ Անկախ թարգմանչի ներգրավվածությունից, մի մոռացեք, որ ձեր պատասխանողը նա չէ: Հաղորդակցվելիս և հարցազրույցը ձայնագրելիս խոսեք հաշմանդամի հետ, ուշադրությունը պետք է լինի նրա վրա²⁵:

²⁴ Communicating with people who are hearing impaired,“ UCSF Health, հասանելի է <https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

²⁵ Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, հասանելի է <https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events> վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

- ▶ Հեռուստատեսային հարցազրույց ձայնագրելիս թարգմանիչը կարող է կանգնել և՛ պատասխանողի կողքին, և՛ կադրի հետևում.
- ▶ Եթե ժեստերի լեզվի թարգմանիչը հարցազրույցը ձայնագրելիս կանգնած է խուլի կողքին և թարգմանում է սինխրոն, ապա ավելի լավ է, որ նա նույնպես տեսանելի լինի կադրում, այս դեպքում դուք այլևս կարիք չեք ունենա օգտագործել ենթագրեր;
- ▶ Եթե ժեստերի լեզվի թարգմանիչը Էկրանից դուրս է, հեռուստատեսային հարցազրույցը կարող է հեռարձակվել և՛ թարգմանիչի ձայնով Էկրանից դուրս, և՛ հետագայում կրկնօրինակվել (ինչպես, օրինակ, հարցազրույց օտար լեզվով): Որպեսզի նման հարցազրույցը հասկանալի լինի խուլ/լսող հեռուստադիտողների համար, օգտագործեք ենթագրեր;
- ▶ Ցավոք, Վրաստանում պետական գերատեսչություններում և տարբեր քաղաքական կազմակերպություններում պրակտիկա չկա բանախոսի կողքին ունենալ ժեստերի լեզվի թարգմանիչ գոնե կարևոր ասուլիսների ժամանակ: Եթե դուք լուսաբանում եք նման ասուլիս, ապա անհրաժեշտ է, որ բանախոսի հետ կադրում միշտ լինի թարգմանիչ²⁶:

²⁶ Guidelines on Providing Access to Public Health Information in National Sign Languages during the Coronavirus Pandemic, (2020), WORLD FEDERATION OF THE DEAF WORLD ASSOCIATION OF SIGN LANGUAGE INTERPRETERS, Helsinki, FINLAND; հասանելի է. <https://wfdeaf.org/wp-content/uploads/2020/04/WFD-WASLI-Guidelines-SL-access-FINAL-18March20-1.pdf> (վերջին դիտում 09.09.2024)

Ինչպե՞ս աշխատել Դաունի համախտանիշով կամ այլ մտավոր հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հետ:

Այն միտքը, որ Դաունի համախտանիշով բոլոր մարդիկ չեն կարող խոսել, սխալ է: Սխալ է նաև այն կարծիքը, թե մտավոր հաշմանդամները չեն կարող կարծիք կազմել: Թեև յուրաքանչյուր դեպք անհատական է, սակայն, որպես կանոն, Դաունի համախտանիշով կամ այլ հիվանդություններով մարդիկ կարողանում են խոսել ոչ միայն իրենց հետ կապված հարցերի, այլև այլ թեմաների մասին: Միջազգային պրակտիկայի վրա հիմնված²⁷ փորձը և խորհրդատվությունը հետևյալն են.

- ▶ Նախ պարզեք, թե հնարավո՞ր է ձայնագրել նյութի գլխավոր հերոսին.
- ▶ Փոխարենը ենթադրելու, թե ինչ կարիքին պետք է հարմարեցնեք հարցազրույցը, պարզապես հարցրեք պատասխանողին, արդյոք նրանց որևէ հավելյալ բանի կարիք կա:
- ▶ Հարցազրույցի ընթացքում պարզ ցուցումներով մանրամասն բացատրել պատասխանողին, թե ինչպես է տեղի ունենալու գործընթացը.
- ▶ Հարցը տվեք պարզ լեզվով, պարզ և դանդաղ: Անհրաժեշտության դեպքում կրկնեք:
- ▶ Դաունի համախտանիշով, ուղեղային կաթվածով կամ այլ հիվանդություններ ունեցող մարդիկ կարող են ունենալ իրենց խոսելու ձևը: Եթե դուք չեք հասկանում, թե ինչ է ասում պատասխանողը, մի հապաղեք խնդրել նրան կրկնել դա.
- ▶ Մտավոր հաշմանդամություն ունեցող անձինք առանձին դասի անդամ չեն: Նրանք ունեն ընկերներ, ընտանիք, հարաբերություններ, կարծիքներ և այլն: Հետևաբար, ներկայացրեք նրանց որպես համայնքի մաս և հարցրեք նրանց կարծիքը տարբեր հարցերի վերաբերյալ:
- ▶ Թեև զրույցը կարող է չթվալ որպես տիպիկ զարգացող մարդու, նման հարցազրույցը սովորաբար պետք է հեռարձակվի: Եթե դժվարանում եք հասկանալ խոսակցությունը, օգտագործեք ենթագրեր:
- ▶ Դաունի համախտանիշով կամ այլ պայմաններով մարդկանց, ովքեր ինչ-որ բանի են հասել, չպետք է ներկայացվեն որպես «հերոսներ»՝ չափազանց պաթոսով: Սա խոսում է այն մասին, որ զարմանալի չէ, որ Դաունի համախտանիշով մարդիկ չեն կարող հաջողության հասնել.
- ▶ Մի ներկայացրեք Դաունի համախտանիշով կամ այլ պայմաններով մարդկանց, ովքեր ամուսնանում են / ունեն աշխատանք / երեխաներ ունեն / առօրյա սոցիալական գործունեությամբ են զբաղվում որպես «արտասովոր մի բան».
- ▶ կենտրոնանալ ձեր նյութի հերոսի վրա և ոչ թե նրա իրավիճակի վրա (եթե նյութի նպատակը կոնկրետ իրավիճակ ընդգծելը չէ):
- ▶ Մի ներկայացրեք իրավիճակը որպես ողբերգություն կամ տառապանք և հիվանդություն: Յուրաքանչյուր մարդ անհատականություն է, որի կյանքը հետաքրքիր է և բազմազան:²⁸

²⁷ The Down Syndrome Federation, Media Guidelines, հասանելի է. <https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/> (վերջին դիտում 09.09.2024)

²⁸ The Down Syndrome Federation, Media Guidelines հասանելի է. <https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/> (վերջին դիտում 09.09.2024)

■ Հոգեկան առողջության խնդիրների լուսաբանում

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների համաձայն՝ աշխարհում յուրաքանչյուր ութերորդ մարդն ունի հոգեկան առողջության խնդիր²⁹: Վրաստանի բնակչության առնվազն 5%-ը հոգեկան խանգարում ունի, որը նկատելի է ընտանիքի անդամների, մտերիմ ընկերների և գործընկերների համար և ազդում է նրանց աշխատանքի վրա³⁰: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համայնքում ամենախարանվող խնդիրներից մեկը հոգեկան առողջությունն է: Հատկապես, երբ դա կապված է քրեական հանցագործությունների հետ: Հաճախ է պատահում, որ լրատվամիջոցներն այնպես են խոսում մարդու հոգեկան առողջության մասին, որ այդ մասին միայն ենթադրություններ են լսել: Երբ մենք խոսում ենք հոգեկան առողջության խնդրի մասին, մենք պետք է տեղեկատվությունը փոխանցենք այնպես, որ անձին չպիտակավորեն: Սա հատկապես կարևոր է, երբ կոնկրետ տերմիններն արդեն կրում են կարծրատիպային և կանխորոշված իմաստներ: Լինում են դեպքեր, երբ քրեական նորություններ լուսաբանելիս կասկածյալների փաստաբաններն օգտագործում են լրատվամիջոցները ամբաստանյալների շահերի համար: Նրանք տեղեկություններ են տարածել, թե իբր այդ անձը հանցագործություն կատարելիս անմեղ է եղել: Նման տեղեկությունների տարածումն ու իմիջի ստեղծումը միայն ձեռնտու է պաշտպանական կողմին, որպեսզի հանցագործության մեջ մեղադրվողը դատապարտվի ավելի թեթև պատժի: Լրատվամիջոցները պետք է պատասխանատու կերպով լուսաբանեն նման թեմաները:

Հիշեք, որ բռնի և ծանր հանցագործություններ կատարողների մեծ մասը հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ չունի³¹: Աղյուսակ N3-ում ներառված և լրացվում են Վրաստանի լրագրողական էթիկայի խարտիայի կողմից պատրաստված ուղեցույցները, որոնք կարևոր է հիշել:

²⁹ Mental Disorders, Key Facts, World health organization Mental disorders, (2022), հասանելի է հետևյալ հասցեով: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1 HYPERLINK “https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMlkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE”& HYPERLINK “[https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMlkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMlkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE”gclid=EAIaIQobChMlkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE) (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

³⁰ Վրաստանի հոգեկան առողջության ռազմավարություն 2022-2030թթ., Վրաստանի կառավարության որոշումը, 2022թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5357283?publication=0> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024).

³¹ Հոգեկան առողջության զեկույցի ուղեցույց, (2017), Վրաստանի լրագրողական էթիկայի խարտիա, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

Աղյուսակ N3. Հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց տերմինաբանության բառարան.

Միայլ է	ճիշտ է
Խենթ, հոգեկան հիվանդ	հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձնավորություն
շիզոֆրենիկ, շիզոֆրենիայով տառապող	Շիզոֆրենիա ախտորոշված անձ/ մարդ
Երկբևեռ	Մարդ, ում մոտ ախտորոշվել է երկբևեռ խանգարում
Պարանոիդ	Պարանոիդ մտքերով անձ, պարանոիդ շիզոֆրենիա ախտորոշված անձ
Անմեղսունակ հիվանդ Հոգեբուժական հիվանդ	Հոգեկան առողջության ծառայություններ ստացող անձ

Հատուկ խնամք պետք է ցուցաբերվի հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անձանց մասին, ովքեր ենթարկվել են բռնության և ականատես են:

Ցանկալի է հիշել միջազգային պրակտիկայում սահմանված կանոնները.

- ▶ Հնարավոր է, որ անձը չափահաս է և իր կամքով հարցազրույց է տալիս ձեզ, սակայն վերլուծեք զրույցի բովանդակությունը. ահաբեկում կամ ծաղր;
- ▶ Ոստիկանությունը կարող է չհարցաքննել վկային կամ կարող է թերազնահաստել նման ցուցմունքները հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրների պատճառով: Չգույշ եղեք, որ այդպիսի անձի շահերը պաշտպանված լինեն.
- ▶ Մի վերավնասեք մարդուն: Եթե հասկանում եք, որ պատասխանողը չի ցանկանում խորությամբ խոսել թեմայի մասին կամ այս գործընթացը սթրես է առաջացնում, դադարեցրեք հարցազրույցը;
- ▶ Հաշմանդամների դեպքում նույնականացման և դեմքը ծածկելու հատուկ չափորոշիչ չկա: Առաջնորդվեք կանոններով, որոնք սովորաբար գործում են նման ժամանակներում:

2015-2018 թվականների տվյալներով՝ կողոպուտի, հարձակման կամ նրանցից մեկի զոհ դարձած 15-49 տարեկան կանանց շրջանում հաշմանդամություն ունեցող կանանց տեսակարար կշիռը կրկնակի ավելի է:³²

³² MICS, Վրաստան 2019, Բազմացուցանիշ կլաստերային հետազոտություն, 2018, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ https://www.unicef.org/georgia/media/5896/file/Mics_Georgian.pdf (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

Խոսել ախտորոշման մասին

- ▶ Ենթադրություններ մի արեք մարդու հոգեկան խնդրի մասին, եթե հաստատ չգիտեք, որ նա ունի նման ախտորոշում.³³
- ▶ ախտորոշման առկայության դեպքում անձի հոգեկան առողջության վրա շեշտադրումը թույլատրվում է միայն այն դեպքում, եթե առկա է այս մանրամասնության նկատմամբ հանրային հատուկ հետաքրքրություն.
- ▶ Անընդունելի է անձի տարբեր գործողությունները նրա ախտորոշման հետ կապել ապացուցողական ձևով, երբ ապացուցված չէ, որ արարքը առաջացել է առողջական վիճակից.
- ▶ Եթե դուք դեռ շեշտում եք սա, նշեք ախտորոշման ժամանակը և ներկա վիճակը: Միգուցե մարդը ժամանակին ունեցել է ախտորոշում, բայց այսօր գերծ է դրանից: Կամ, գուցե, ախտորոշումը դեռ կա, թեև ներկայիս իրավիճակը խնդրահարույց չէ.
- ▶ Կոնկրետ ախտորոշման մասին խոսելու փոխարեն ավելի լավ է նկարագրել ֆունկցիոնալ խնդիրները (օրինակ՝ տանից դուրս չի եկել, աղբ է հավաքել):

Վիճակ թե ախտորոշում

Հիշեք, որ հաշմանդամությունը միշտ չէ, որ պայմանավորված է հիվանդություններով, և հաշմանդամները միշտ չէ, որ հիվանդ են:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ կարող են առողջ լինել, բայց ունեն քրոնիկ հիվանդություններ, ինչպիսիք են արթրիտը կամ շաքարախտը: Հաշմանդամություն ունեցող անձի մասին խոսելիս ավելի լավ է չօգտագործել «հիվանդ» բառը, եթե նա ներկայումս պայքարում է հիվանդության դեմ: Մարդուն պետք է անվանել որպես հիվանդ միայն այն դեպքում, եթե նա ներկայումս ստանում է առողջապահական ծառայություններ կամ բուժում է անցնում բժշկական հաստատությունում:

Եթե մարդն օգտվում է, օրինակ, ցերեկային կենտրոնի ծառայություններից, ապա պետք է օգտագործվի «ծառայություն ստացող անձ» կամ «շահառու» տերմինը: Սակայն ուղեցույցի վրա աշխատելիս համայնքի ներկայացուցիչների շրջանում կարծիք է հնչել, որ «շահառու» բառը բացասական ենթատեքստ ունի, քանի որ տպավորություն է ստեղծվում, որ անձը պետությունից ոչ թե ծառայություն է ստանում, այլ որոշակի արտոնություն:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարգավիճակը կարող է կապված լինել ինչպես վիճակի, այնպես էլ ախտորոշման հետ:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարգավիճակը տրվում է ինչպես ցմահ, այնպես էլ որոշակի ժամկետով:

³³ Հոգեկան առողջության զեկույցի ուղեցույց, (2017), Վրաստանի լրագրողական Եթիկայի խարտիա, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

■ Պատկեր և ձայն

Հեռուստառադիո կամ մուլտիմեդիա նյութ պատրաստելիս ոչ պակաս կարևոր է շարադրանքը կադրերով, լուսանկարներով և աուդիո նյութերով: Լրագրողի շատ լավ աշխատանքը կարող է անուղղելիորեն փչացնել սխալ ընտրված կադրն ու մեղեդին:

Հիշենք.

- ▶ Հաշմանդամի սայլակով հարցվողին միշտ պետք է ձայնագրել այնպես, որ տեսախցիկը և լրագրողը լինեն աչքերի մակարդակին: Նույն մոտեցումը պետք է կիրառվի ախտնդրոպլազիայի համախտանիշ ունեցող մարդկանց և նրանց հետ, ում հասակը հարմար չէ տեսախցիկի համար;
- ▶ Մի պատկերեք հաշմանդամներին նվաստացուցիչ իրավիճակում, մի նկարեք նկարներ, որոնք կվիրավորեն նրանց;
- ▶ արհեստականորեն մի բեմադրեք կադրեր, որտեղ ուրիշներն օգնում են հաշմանդամին.
- ▶ Նկատի ունեցեք, որ իրականության փոխանցումն ամենակարևորն է:
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մասին պատմություններում ավելի շատ դրամատուրգիայի համար մի օգտագործեք տխուր կամ ճնշող մեղեդիներ կամ ձայներ, սա միայն ամրապնդում է կարծրատիպերը, որոնք տանում են դեպի խղճահարություն:

■ Ոչինչ մեր մասին առանց մեզ

Հաշմանդամների համայնքում մի ասացվածք կա՝ «ոչինչ մեր մասին առանց մեզ», ինչը նշանակում է, որ երբ խոսում ենք հաշմանդամության խնդիրների մասին, չպետք է դա անել առանց նրանց: Սա վերաբերում է նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց լրատվամիջոցների լուսաբանմանը: Այս կոչը հայտնվեց դեռևս 1990 թվականին, երբ գրող և հաշմանդամության իրավունքների պաշտպան **Ջեյմս Չարլթոնը** հրատարակեց «**Ոչինչ մեր մասին առանց մեզ**» գիրքը³⁴: Այդ ժամանակից ի վեր այս արտահայտությունը չի կորցրել իր արդիականությունը: Ցավոք սրտի, մենք տեսնում ենք նաև լրատվամիջոցների այլ պրակտիկա, երբ հաշմանդամների խնդիրները լուսաբանվում են այնպես, կարծես նրանք չեն կարողանում շփվել, չեն կարողանում ներկայացնել և պաշտպանել իրենց դիրքորոշումը և իրենց տեսակետը հայտնել տարբեր հարցերի շուրջ:

Ձեկուցելիս մենք պետք է կենտրոնանանք հարցվողների ընտրության վրա: Նրանք (և նրանց ծնողները) ամենից լավ գիտեն հաշմանդամների խնդիրները, հետևաբար, նշված խնդիրների մասին խոսելիս, առաջին հերթին, հարցվողները պետք է լինեն այն մարդիկ, որոնց վրա ուղղակիորեն ազդում է խնդիրը: Հետևաբար, նախքան ծնողների, անձնական օգնականների, բժիշկների և նույնիսկ անձանոթների հետ հարցազրույց անցկացնելը, պարզեք, թե հնարավո՞ր է, որ հաշմանդամներն իրենք խոսեն կոնկրետ խնդրի մասին, քանի որ առաջին դեմքի տեղեկատվությունը շատ արժեքավոր է:

Վրացական լրատվամիջոցներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին պատրաստված նյութերում, պատմություններում և հոդվածներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնդիրների և մարտահրավերների մասին սովորաբար խոսում են տարբեր, տիպիկ զարգացման մարդիկ: Դա կարող է լինել ընտանիքի անդամ, բժիշկ, փորձագետ, ուսուցիչ, պետական պաշտոնյա և այլն: Ինքնին սրա մեջ խնդիր չկա, եթե լրագրողին հետաքրքրում է նաև հաշմանդամի կարծիքը և նրա հետ հարցազրույց է ձայնագրում:

³⁴ Charlton J., (1998), Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment, Oxford Academic, հասանելի՝: <https://academic.oup.com/california-scholarship-online/book/18906> (վերջին մուտքը՝ 09.09.2024)

Հաշմանդամություն ունեցող անձինք ժամանցային ծրագրերում

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունը ժամանցային հաղորդումներին և թոք-շոուներին կարևոր է տեսանելիությունը բարձրացնելու համար, սակայն դա չպետք է արվի այնպես, որ խաթարվի նրանց արժանապատվությունը: Լինում են դեպքեր, երբ մեդիա ժամանցային հաղորդումներում հաշմանդամություն ունեցող անձինք ներկայացվում են որպես զվարճալի պատմությունների առարկա:

Դրանք ներկայացված են որպես պատմվածքների առարկաներ: Նման գործելաոճը, ցավոք, վնասակար ավանդույթ է դարձել նաև վրացական լրատվամիջոցներում: Լինում են դեպքեր, երբ ժամանցային շոուները ծաղրում են մտավոր խնդիրներ ունեցող մարդկանց: Հումորն այս բովանդակությամբ օգտագործվում է կատակերգության ժանրի հաղորդավարների կամ մասնակիցների կողմից: Նման վերաբերմունքը ամրապնդում է հասարակության մեջ առկա խարանը և այն առասպելը, որ ոչ ոք չպետք է լուրջ վերաբերվի հաշմանդամին: Մյուս կողմից, դա զգալի վնասվածք է պատճառում հաշմանդամին և նրա ընտանիքի անդամներին: Այս մոտեցումը պետք է փոխվի:

Հաշմանդամություն ունեցող անձինք որպես բարեգործության օբյեկտ

Լինում են դեպքեր, երբ հաշմանդամները դառնում են բարեգործական միջոցառումների և այս թեմայով պատրաստված նյութերի հերոսներ: Սոցիալական խնդիրների վերաբերյալ պատրաստված նյութերում լրատվամիջոցները հաշմանդամներին տեսնում են որպես բարեգործության օբյեկտ: Բարեգործության մեջ վատ բան չկա, բայց բացի օգնություն և աջակցություն փնտրելուց, պետք է կենտրոնանալ նաև այն բանի վրա, թե ինչ համակարգային խնդրի հետ գործ ունենք, ինչու այդ մարդիկ օգնության կարիք ունեն: Չեկուցելիս պետք է խուսափել հաշմանդամին որպես ողորմության առարկա ներկայացնելուց: Հիշենք, որ նկարները կամ տեքստը չպետք է ոտնահարեն մարդու արժանապատվությունը: Պետք է խուսափենք լացից նման հեկեկոցներից: Մի ծանրաբեռնեք պատկերը դրամատիկ տեքստով և երաժշտությամբ, ուշադիր եղեք՝ քաղաքական գործիչները, գործարարները կամ տարբեր խմբեր օգտագործում են հաշմանդամ մարդկանց իրենց PR արշավի համար՝ դրական իմիջ ստեղծելու համար: Նման նյութ պատրաստելիս ուշադրություն դարձրեք այն հանգամանքին, որ հաշմանդամները չեն հայտնվում նվաստացուցիչ իրավիճակում:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տեղեկատվության հասանելիություն

Հաշմանդամություն ունեցողների մի մասը չի կարողանում լիարժեք տեղեկատվություն ստանալ լրատվամիջոցներից: Կույր և թույլ տեսողություն ունեցող մարդկանց համար, եթե հեռուստատեսության դեպքում հնարավոր է լսել պատմությունը, ապա առցանց լրատվամիջոցների հոդվածներին հասանելիությունը անկատար է: Որոշ կայքեր չեն տրամադրում գրավոր տեքստը լսելու հավելվածի փոխակերպելու հնարավորություն:

Խուլ ու լսող մարդկանց համար, եթե հոդվածները կարդալը խնդիր չէ, տեսողական նյութերն առանց ենթագրերի ընկալելն անհնար է: Լրատվական կազմակերպությունները և լրագրողները պետք է ամեն ինչ փորձեն նյութի հետ ենթագրեր ներառել: Չնայած այն հանգամանքին, որ Վրաստանում կան տասնյակ հեռուստաընկերություններ, ժեստերի լեզվի թարգմանիչները թարգմանում են մեդիա արտադրանքի շատ փոքր մասը: Կարևոր է միջազգային փորձի փոխանակումը: Օրինակ՝ հաշվի առնելով Էկրանի վրա թարգմանչի զբաղեցրած տարածքը: Կարող է թվալ, որ ժեստերի լեզուն ներառում է միայն ձեռքերի և մարմնի լայն շարժումներ, բայց իրականում ժեստերի լեզուն բաղկացած է բազմաթիվ նուրբ շարժումներից և առանձնահատկություններից: Ձեռքերի, մատների, բերանի, գլխի և մարմնի փոքր շարժումները կամ դեմքի արտահայտությունները կարող են փոխել իմաստը, ուստի այս ամենը պետք է հստակ երևալ հեռուստատեսությամբ³⁵:

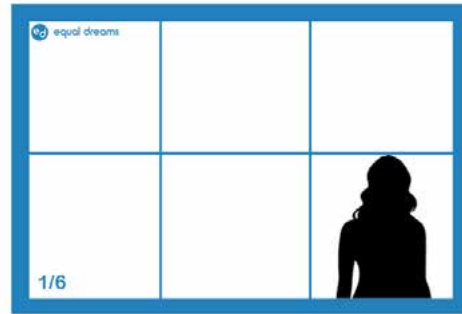
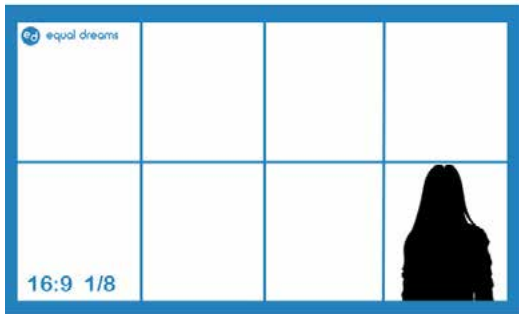
Քանի որ երբեմն Էկրանին քիչ տեղ է մնում թարգմանչի համար, թարգմանությունը հնարավոր չէ նկատել: Հեռուստատեսության ստանդարտի համաձայն՝ համարվում է, որ ժեստերի լեզվի թարգմանիչը պետք է զբաղեցնի Էկրանի առնվազն 1/6-ը³⁶: Որպես ստանդարտ, մեծ Էկրանով հեռարձակվող բովանդակության համար խորհուրդ է տրվում, որ «թարգմանիչի տուփը» զբաղեցնի Էկրանի լայնության առնվազն 1/4-ը և Էկրանի բարձրության 1/2-ը³⁷: Եթե ակնկալվում է, որ նյութը կտեղադրվի ինտերնետում կամ հեռուստատեսությամբ, ապա խորհուրդ է տրվում, որ «թարգմանիչի տուփը» զբաղեցնի Էկրանի լայնության առնվազն 1/3-ը և Էկրանի բարձրության 1/2-ը: N3 և N4 գրաֆիկները ցույց են տալիս այս ստանդարտները:

³⁵ Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events> (վերջին դիտված՝09.09.2024)

³⁶ այլտեղ

³⁷ Equal Dreams. Placement of Sign Language Interpreters in Media, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://equaldreams.sg/resources/sign-language-interpreting/layout-guide/> (վերջին դիտված՝09.09.2024)

Գրաֆիկա N3 և N4. սահմանված չափորոշիչներ

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ժեստերի լեզվով օգտվողները ցանկություն են հայտնում, որ թարգմանիչը էկրանից ավելի շատ տարածք զբաղեցնի³⁸

³⁸ Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events> (վերջին դիտված՝ 09.09.2024)

Առաջարկություններ

Հիմնվելով տարբեր գրականության վրա և հաշվի առնելով տեղական համատեքստն ու պրակտիկան, մենք առաջարկում ենք համախմբված առաջարկություններ.

- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցով կյանք պատրաստելիս նախապես ճշտեք՝ հնարավոր է արդյոք գրանցել հաշմանդամություն ունեցող անձին, նշեք՝ արդյոք կա՞ հաշվի առնելու որևէ բան գրանցման գործընթացում.
- ▶ Եթե դուք տեղեկություն չունեք կոնկրետ ախտորոշման, հիվանդության կամ վիճակի մասին, ապա նախքան պատասխանողի մոտ գալը, համոզվեք, որ տեղեկություններ գտնեք այն մասին, թե ինչպես կարելի է այն գրանցել, ինչ հատկանիշներ կարող են ուղեկցել նման հարցազրույցին.
- ▶ հարցրեք պատասխանողին, արդյոք նա ունի որևէ ցանկություն/առաջարկ հարցազրույցի ձայնագրման գործընթացի հետ կապված³⁹.
- ▶ հարցեր տալ և անձամբ գրուցել հաշմանդամի, այլ ոչ թե նրա ուղեկցողի, ընտանիքի անդամի, թարգմանչի և այլնի հետ.
- ▶ Մի խոսեք շեղված խոսքի կամ չափից ավելի հոգատարությամբ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ: Մի խոսեք նրանց հետ խղճահարության տոնով.
- ▶ Մտածեք՝ նույն բանը կասե՞ք/կգրե՞ի՞ք, եթե անձը հաշմանդամություն ունեցող անձ չլիներ:
- ▶ Կենտրոնանալ ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող անձի անձնական դժվարությունների վրա, այլ այն հանգամանքների վրա, որոնք առաջացնում են այդ դժվարությունները (ոչ հարմարեցված միջավայր, անբավարար պետական ծրագրեր և ծառայություններ, հասարակության մեջ առկա կարծրատիպերը և այլն):
- ▶ Նշել, որ պատմվածքի պատասխանողը կամ գլխավոր հերոսը Հաշմանդամություն ունեցող անձն է միայն այն դեպքում, երբ այն առնչվում է թեմային.
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող մարդուն անօգնական մի՛ ներկայացրեք: Արհեստականորեն մի բեմադրեք կադրեր, որտեղ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց օգնում են ուրիշները.
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց չցուցադրել նվաստացուցիչ դիրքում.
- ▶ Խուսափեք հաշմանդամին որպես բարեգործություն կամ ողորմություն ստացող ներկայացնելուց.
- ▶ Լուսաբանել հաշմանդամություն ունեցող անձանց առանց նրանց հալածանքի և ծաղրի առարկա դարձնելու.
- ▶ Չնայած մարդիկ սիրում են հերոսներին, բայց հաշմանդամություն ունեցող մարդուն հերոս կամ կախարդական ունակություններ ունեցող մարդու մի դարձրեք: Տույց տվեք նրան որպես սովորական քաղաքացու;
- ▶ Մի օգտագործեք «հասարակ մարդ», «առողջ մարդ» տերմինը՝ ի տարբերություն Հաշմանդամ ունեցող անձանց.

³⁹ Disability Reporting Handbook. The Golden Rules, (2022), հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (վերջին դիտված՝ 09.09.2024)

- ▶ Մի ասեք «նրանք» և «մենք»: Մի խոսեք հաշմանդամների մասին այնպես, կարծես նրանք ներկայացնում են հասարակությունից հեռացված խումբ:
- ▶ Հաշմանդամություն ունեցող անձինք ունեն տարբեր մասնագիտություններ, որոնցում բավականին բարձր գիտելիքներ ունեն: Հարցնել նրանց կարծիքը, բացի հաշմանդամների խնդիրներից, այլ ընթացիկ կամ իրական իրադարձությունների վերաբերյալ⁴⁰:
- ▶ Մի անվանեք անձին որպես հոգեկան առողջության խնդիր, եթե այն հստակորեն կապված չէ թեմայի հետ և չի տրամադրում լրացուցիչ տեղեկատվություն:
- ▶ Ինչպես տիպիկ զարգացող անձի դեպքում, նկարագրեք հաշմանդամություն ունեցող անձանց, ովքեր բռնության են ենթարկվել որպես «զոհ» (եթե նրանք ողջ են)⁴¹:
- ▶ Մի փակեք Հաշմանդամություն ունեցող անձի դեմքը միայն այն պատճառով, որ նա հաշմանդամություն ունեցող անձ է: Առաջնորդվել նույնականացման ընդհանուր մեդիա ստանդարտով:
- ▶ Փորձեք հակադարձել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մասին գոյություն ունեցող առասպելներին:
- ▶ Մի սպասեք կոնկրետ ժամկետների, պատրաստեք նյութեր Հաշմանդամություն ունեցող անձերի խնդիրների վերաբերյալ՝ կախված կարիքներից:
- ▶ հակադրվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին կարծրատիպերին:
- ▶ Պահպանել մշտական կապ հաշմանդամություն ունեցող անձանց կազմակերպությունների հետ՝ նրանց մարտահրավերներին տեղյակ պահելու համար:
- ▶ Արհեստական դրամատիզացիայի համար չօգտագործել/ստեղծել տխուր մեղեդիներ և մութ տեսարաններ:
- ▶ Միշտ աշխատեք ձեր պատրաստած նյութին ուղեկցող ենթագրեր ունենալ:
- ▶ Ինչպես մյուս դեպքերում, փորձեք հաշմանդամության խնդիրներին վերաբերող նյութը դարձնել գեներապես հավասարակշռված:

Թեև սրանք այն չափանիշներն ու պայմաններն են, որոնց շուրջ համաձայնվում են հաշմանդամություն ունեցող անձինք, հիշեք, որ յուրաքանչյուր դեպք եզակի է: Միշտ նախ և առաջ հաշմանդամներին հարցրեք, թե ինչպես են նրանք նախընտրում դիմել, լուսանկարվել և այլն, և հարգեք նրանց ցանկությունները: Նաև կան հաշմանդամություն ունեցող անձանց կազմակերպություններ, որոնք միշտ պատրաստ են օգնել ձեզ և պատասխանել ձեր ցանկացած հարցի: Հիշեք, որ լրատվամիջոցները կարող են փոխել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վիճակը դեպի լավը:

⁴⁰ DisabilityReportingHandbook, (2022), հասանելի է հետևյալ հասցեով: https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

⁴¹ Մեդիա ուղեցույցներ, ուղեցույցներ և ինքնակարգավորվող չափորոշիչներ գեներալիս, գեներալիս և LQAPS-ի նկատմամբ զգայուն և էթիկական հաշվետվությունների համար, 2022 թ., հասանելի՝ <https://georgia.un.org/sites/default/files/2023-12/GE-GUIDELINES%20AND%20SELFREGULATORY%20STANDARDS%20ON%20THE%20SENSITIVE%20AND%20ETHICAL%20REPORTING%20OF%20GENDER%20GENDERBASED%20VIOLENCE%20AND%20LGBTQI%20ISSUES%20GEO.pdf> (վերջին դիտում՝ 09.09.2024)

■ Ամսաթվեր, որը պետք է հիշենք

Հունվարի 4 - Բրայլի համաշխարհային օր

Հունվարի 11 - Պեիջեթի հիվանդության իրազեկման օր

Հունվարի 24 - Մոեթիուսի համախտանիշի իրազեկման օր

Փետրվարի 4 - Քաղցկեղի դեմ պայքարի համաշխարհային օր

Փետրվարի 12 - Էպիլեպսիայի միջազգային օր

Փետրվարի 18 - Ասպերգերի համախտանիշի իրազեկման օր

Փետրվարի 25 - Կոխլեար Իմպլանտի Միջազգային Օր

Փետրվարի վերջին օրը՝ հազվագյուտ հիվանդությունների օր

Մարտի 3 - Լսողության համաշխարհային օր

Մարտի 21 - Դաունի համախտանիշի համաշխարհային օր

Մարտի 24 - Տուբերկուլյոզի դեմ պայքարի համաշխարհային օր

Ապրիլի 2 - Աուտիզմի իրազեկման միջազգային օր

Ապրիլի 7 - Առողջության համաշխարհային օր

Ապրիլի 11 - Պարկինսոնի համաշխարհային օր

Մայիսի երրորդ հինգշաբթի՝ մատչելիության իրազեկման օր

Մայիսի 5-ը՝ Անկախ կյանքի եվրոպական օր

Հունիսի 7 - Տուբետի համախտանիշի իրազեկման օր

Հունիսի 14-ը՝ Վրաստանում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության օր

Սեպտեմբերի 21 - Ալցհեյմերի համաշխարհային օր

Սեպտեմբերի 23 - Ժեստերի լեզուների միջազգային օր

Սեպտեմբերի վերջին շաբաթ - Խուլերի միջազգային շաբաթ

Հոկտեմբերի 6 - Ուղեղային կաթվածի համաշխարհային օր

Հոկտեմբերի 10 - Հոգեկան առողջության համաշխարհային օր

Հոկտեմբերի 15 - Սպիտակ ձեռնափայտի օր

Հոկտեմբերի 25 - Ախոնդրոպլազիայի համախտանիշի իրազեկման օր

Նոյեմբերի 13 - Կույրերի միջազգային օր

Նոյեմբերի 14 - Շաքարախտի դեմ պայքարի համաշխարհային օր

Դեկտեմբերի 3-ը՝ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց միջազգային օր

Մատենագիտություն

Charlton J., (1998), Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment, Oxford Academic, Ելման հղում: <https://academic.oup.com/california-scholarship-online/book/18906> (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Center for Disability Rights, Ableism, Ելման հղում: <https://cdrnys.org/blog/uncategorized/ableism/> (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Communicating with people who are hearing impaired,“ UCSF Health, Ելման հղում: <https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss> (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Disability Reporting Handbook, (2022), Ելման հղում: https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Equal Dreams. Placement of Sign Language Interpreters in Media, Ելման հղում: <https://equaldreams.sg/resources/sign-language-interpreting/layout-guide/> (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Guidelines: How To Write About People with Disabilities (9th edition), The university of Kansas, Ելման հղում: <https://rtcil.org/guidelines> , լրացում: <https://rtcil.org/sites/rtcil/files/documents/9%20ed%20guidelines%20pamphlet%2012.22.2020--fixed.pdf> (ձեռնարկ: 09.09.2024)

Guidelines INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN, (2019), հասանելի է հետևյալ հասցեով https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2020-11/IASC%20Guidelines%20on%20the%20Inclusion%20of%20Persons%20with%20Disabilities%20in%20Humanitarian%20Action%2C%202019_0.pdf. (վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

Guidelines on Providing Access to Public Health Information in National Sign Languages during the Coronavirus Pandemic, (2020), WORLD FEDERATION OF THE DEAF WORLD ASSOCIATION OF SIGN LANGUAGE INTERPRETERS, Helsinki, FINLAND; հասանելի է հետևյալ հասցեով <https://wfdeaf.org/wp-content/uploads/2020/04/WFD-WASLI-Guidelines-SL-access-FINAL-18March20-1.pdf> (վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

How to assist a person living with blindness or low vision, հասանելի է հետևյալ հասցեով <https://www.visibility.com.au/about-visibility/vision-resources/sighted-guide/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2024).

Mental Disorders, Key Facts, World health organization Mental disorders, (2022), հասանելի է հետևյալ հասցեով https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gclid=EAIaIQobChMIkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE & https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gclid=EAIaIQobChMIkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE (վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

The Down Syndrome Federation, Media Guidelines, հասանելի է հետևյալ հասցեով <https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

Trustmedia, Reframing Disability, (2020), p. 6.

Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events> (վերջին մուտք՝09.09.2024)

World Bank Blogs (2023), հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://blogs.worldbank.org/en/voices/reaching-women-disabilities-truly-inclusive-and-sustainable-development#:~:text=One%20in%20five%20women%E2%80%9420prevent%20their%20socio%2Deconomic%20participation.> (վերջին մուտք՝09.09.2024)

World Health Organisations (2023), Key facts, հասանելի է հետևյալ հասցեով` (վերջին մուտք՝ 09.09.2024)

United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (2006), հասանելի է հետևյալ հասցեով: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (վերջին մուտք՝09.09.2024)

Արղանաշվիլի Ա., (2021), Հաշմանդամություն ունեցող անձանց խոսքի ազատությունը և լրատվամիջոցների լուսաբանումը, էջ. 10.

Գումբարիձե Է., (2017), 26 խորհուրդ, որը պետք է հաշվի առնել կույր մարդու հետ գործ ունենալիս, «Լիբերալի» ամսագիր, հասանելի է https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2F1bQIxMAABHdnxm04k7_DsIM0xGQURtEHeY-AiDDKgg9Ajj4qCc5Nqld4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2Qflm6Kt0DV0wT_w. (վերջին մուտք 09.09.2024)

Մեդիա գրագիտության կենտրոն, հասանելի է: <https://mediatsigniереba.ge/teachers/mediatsigniереba-da-stereotipebi> (վերջին մուտք 09.09.2024)

Մեդիա ուղեցույցներ, ուղեցույցներ և ինքնակարգավորվող չափորոշիչներ գենդերային, գենդերային և ԼԳՏԹԻ նկատմամբ զգայուն և էթիկական հաշվետվությունների համար, 2022 թ., հասանելի է` <https://georgia.un.org/sites/default/files/2023-12/GE-GUIDELINES%20AND%20SELFREGULATORY%20STANDARDS%20ON%20THE%20SENSITIVE%20AND%20ETHICAL%20REPORTING%20OF%20GENDER%20GENDERBASED%20VIOLENCE%20AND%20LGBTQI%20ISSUES%20GEO.pdf> (վերջին մուտք 09.09.2024)

Մենաբդե Վ., (2012), Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ կապված խնդիրների լուսաբանում, Լրատվամիջոցների զարգացման հիմնադրամ, հասանելի`https://mdfgeorgia.ge/uploads/Shezgduli_shezazleblobebis_pirebtan_dakavshirebuli_sakitxebis_gashukeba_mediashi.pdf. (վերջին մուտք 09.09.2024)

Mix Georgia (2019),Բազմ ցուցանիշներով կլաստերային ուսումնասիրություն, հասանելի է: https://www.unicef.org/georgia/media/5896/file/Mics_Georgian.pdf (վերջին մուտք 09.09.2024)

Նիլսեն Մ., (2021 թ.), Վեբ հասանելիություն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար Վրաստանում. Ներկայիս կարգավիճակը և միջազգային լավագույն փորձը, Միավորված ազգերի կազմակերպության համալսարան, Հասանելի է. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ge/undp_ge_dg_web-accessibility-for-pwds_current-situation_intl-practice-2021_geo.pdf (վերջին մուտք 09.09.2024)

Վրաստանի լրագրողական էթիկայի խարտիա (2019թ.), Ատելության խոսքի դեմ պայքար. ՉԼՄ-ների ուղեցույցներ, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/75684-sidzulvilis-enasthan-brdzola-sakhelmdzghvanelo-tsesebi-mediisthvis>. (վերջին մուտք 09.09.2024)

Վրաստանի հոգեկան առողջության ռազմավարություն 2022-2030 թթ., Վրաստանի կառավարության որոշումը, 2022 թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5357283?publication=0> (վերջին մուտք 09.09.2024)

Սոցիալական հետազոտությունների և վերլուծությունների ինստիտուտ (2016 թ.), Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների խարանման հետազոտություն.

Հոգեկան առողջության հաշվետվությունների ուղեցույցներ, (2017), Լրագրողական էթիկայի վրացական խարտիա, հասանելի՝ [https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo- HYPERSLINK "https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi"tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi](https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-HYPERLINK%20https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi%20tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi) (վերջին մուտք 09.09.2024)

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիա, հասանելի՝ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0> (վերջին մուտք 09.09.2024)

Հաշմանդամություն ունեցող կանայք Վրաստանում, թեմատիկ ակնարկ, UN Georgia , հասանելի՝<https://georgia.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Georgia/Attachments/Publications/2021/women%20with%20desabilities%20brief%20Geo.pdf>. (վերջին մուտք 09.09.2024)

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց և երեխաների ժողովրդագրական բնութագրերը. Հաշմանդամություն ունեցող կանայք և երեխաները Վրաստանում, (2021), ՅՈՒՆԻՍԵՖ, ՄԱԿ-ի կանայք, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.unicef.org/georgia/ka> (վերջին մուտք 09.09.2024)